

MONUMENT ȘI AMINTIRE. DESPRE SEMIOTICA CULTURII PUBLICE A MEMORIEI PORNIND DE LA MONUMENTELE DIN IAȘI

Alexander RUBEL

Cine se plimbă prin parcurile și prin centrul orașului Iași – fosta capitală a principatului Moldova – nu poate să nu observe numărul mare de monumente și statui ridicate în locuri marcante și în piețele importante ale acestui centru cultural al României. De la începutul nașterii unei conștiințe naționale, în secolul al XIX-lea, și până în zilele noastre, inițiativele oficiale și private au impulsionat ridicarea de monumente în spațiul public, fapt dovedit de cele aproximativ 25 de statui de mari dimensiuni și busturi din centrul orașului¹.

Care este însă mesajul politic sau social pe care îl transmit aceste monumente? Ce semnificație au pentru oamenii prezentului aceste monumente ale trecutului și ce funcție îndeplinesc aceste creații dintr-o perioadă anterioară într-o lume schimbată, într-o Românie puternic marcată, la începutul secolului al XXI-lea, de un proces permanent de transformare și de o profundă criză de identitate după 40 de ani de comunism „de beton”?

Acestea sunt întrebările la care voi căuta un răspuns în lucrarea de față. Chiar dacă aria de referință se limitează la orașul Iași, interogațiile sunt valabile, datorită unor circumstanțe similare, și pentru restul țării, și pot avea valoare reprezentativă pentru întreaga Românie. Din punct de vedere metodic, se pretează foarte bine perspectiva comparativă. Prin aceasta poate fi pus în evidență faptul că în România – și în Iași în mod

¹ O primă privire de ansamblu asupra monumentelor din Iași o regăsim în ghidul semnat de Olga și Liviu Rusu, *Ghidul Iașilor*, Iași, 1997. Imagini cu cele mai importante statui descrise de către Olga și Liviu Rusu /Iolanda și Lucian Vasiliu, *Iași. Orașul din inimă*, Iași, 1998, p. 91-97. Vezi și recenta lucrare semnată de Olga Rusu, Viorela Lăcătușu, Constantin-Liviu Rusu, Codrin Lăcătușu, *Iași – chipuri în bronz, marmură și piatră*, Iași, 2004. Mulțumesc Gianinei Bistrițan pentru traducerea textului din limba germană, de asemenea, Iuliei Dumitrache, pentru revizuirea acestuia.

special – cultura trecutului, documentată prin monumente, prezintă anumite particularități. Întrucât cercetarea monumentelor și a semioticii acestora a câștigat tot mai mult în importanță în cercetarea germană, vom acorda atenție, în mod prioritar, comparației cu monumentele germane, deja bine documentate. Vom face însă referire și la alte țări din fostul bloc de Est, care, după căderea regimului comunist, se confruntă cu provocări cultural-politice similare.

Cu mult înaintea apariției lucrării *Lieux de mémoire* a lui Pierre Nora², acum mai mult de 35 de ani, Thomas Nipperdey, într-o lucrare revoluționară pentru cercetarea istorică, a interpretat monumentul drept un izvor istoric demn de luat în considerație. De atunci au apărut multe studii despre semnificația monumentelor din spațiul public pentru istoria mentalităților și conștiinței naționale germane înainte de 1945³. La începutul anilor '90 ai secolului trecut au apărut impulsuri noi în cercetare, prin redefinirea științelor umaniste din prisma conceptului de „amintire”. Astfel, cultura memoriei a devenit liantul unei științe interdisciplinare a culturii, reunind arheologi, etnologi, istorici, specialiști în domeniul literar și artistic. O influență teoretică deosebită a avut-o studiul egiptologului Jan Assmann, care împreună cu soția sa, Aleida Assmann, s-a dedicat analizei memoriei culturale⁴. Plecând de la cercetările anterioare ale lui Aby Warburg și Maurice Halbwachs, Assmann ajunge la concluzia că, atât la nivel individual, cât și la nivel colectiv, formarea sensului se realizează pe baza memoriei; participanții își asumă trecutul pentru a explica prezentul și pentru a proiecta

² Pierre Nora, *Lieux de mémoire*, Gallimard (Bibliothèque illustrée des histoires), Paris, 3 vol.: *La République* (vol. 1, 1984), *La Nation* (vol. 2, 1986), *Les France* (vol. 3, 1992).

³ Thomas Nipperdey, *Nationalidee und Nationaldenkmal in Deutschland im 19. Jahrhundert*, în *Historische Zeitschrift*, 206, 1968, p. 529-585, și în Thomas Nipperdey, *Gesellschaft, Kultur, Theorie. Gesammelte Aufsätze zur neueren Geschichte*, Göttingen, 1976, p. 133-173 (vom cita după această ediție). A se vedea mai departe Reinhard Alings, *Monument und Nation. Das Bild vom Nationalstaat im Medium Denkmal – Zum Verhältnis von Nation und Staat im deutschen Kaiserreich 1871-1918*, Berlin, 1996, precum și rezumatul lui Ulrich Schlie, *Die Denkmäler der Deutschen. Auf der Suche nach einer schwierigen Vergangenheit. Nation und Nationaldenkmal in der deutschen Geschichte des 19. und 20. Jahrhunderts*, Bonn, 2000.

⁴ Jan Assmann, *Das kulturelle Gedächtnis. Schrift, Erinnerung und politische Identität in frühen Hochkulturen*, München, 1992 (3. Auflage 2003), cf. Aleida Assmann, *Arbeit am nationalen Gedächtnis*, Frankfurt am Main/New York, 1993; Eadem, *Erinnerungsräume. Formen und Wandlungen des kulturellen Gedächtnisses*, München, 1999. A se vedea și contribuția lui Uhl din acest volum.

perspectivist viitorul. Amintirile individuale ale membrilor unui grup social se cristalizează astfel, prin comunicare și interacțiune, într-o memorie socială care determină în mod hotărâtor identitatea grupurilor sociale. Astfel, memoria socială se constituie, de fapt, la nivel supraindividual, însă nu poate fi exprimată și transmisă mai departe decât prin indivizii care o împărtășesc.

Monumentele sunt manifestări vizibile ale unei culturi specifice a memoriei. Asemenea culturii materiale a unei societăți, la modul general, (și din acest punct de vedere istoria Antichității are o contribuție esențială la punerea unei baze teoretice), monumentele trebuie considerate drept rezervor sau catalizatori pentru memoria colectivă a unei societăți. Le putem interpreta drept o expresie a memoriei culturale sculptate în piatră sau turnate în bronz.

Acest concept de „amintire” și determinarea sa socială joacă un rol tot mai important în științele culturii și mai ales în analiza funcției monumentelor. Unii cercetători vorbesc chiar despre o schimbare de paradigmă în științele culturii, „cum nu se poate mai fundamentală”⁵.

I. Monument și monument național

Vom începe cu întrebările esențiale legate de termenul de monument. Cel care a introdus termenul german pentru „monument” (*Denkmal*) a fost Martin Luther, care l-a folosit în traducerea *Bibliei*, drept corespondent pentru termenul grecesc de „mnemosymon”, din *Vechiul Testament*, cu sensul de „ajutor, reper al memoriei”⁶. Termenul, care în multe limbi europene își are originea în latinescul „monumentum”, a primit, în semnificația sa modernă, două conotații în spațiul germanofon. În sens mai cuprinzător, derivat din numele *Denkmalpflege* – „conservarea monumentelor” (inițiată în Germania și Austria) – termenul definește monumentele constituite atât în mod voluntar cât și involuntar; din această perspectivă, prin monument înțelegem „orice atestare a evoluției culturale a umanității” cu o semnificație artistică, istorică sau științifică și care este considerată de către societate drept demnă de păstrat⁷. În raport cu termenul definit prin

⁵ Ulrich Borsdorf, Heinrich Th. Grütter, *Introducere*, în Idem (ed.), *Orte der Erinnerung. Denkmal, Gedenkstätte, Museum*, Frankfurt, 1999, p. 2. Mai detaliat la Uhl în acest volum.

⁶ Helmut Scharf, *Kleine Kunstgeschichte des deutschen Denkmals*, Darmstadt, 1984, p. 8.

⁷ *Lexikon der Kunst* (LDK), vol. 1, Leipzig, 1968, p. 519.

prisma prezervării monumentelor, avem și semnificația restrânsă a termenului, care se referă la „orice monument *architectonic sau plastic*” (s. ns.) care „a fost ridicat cu scopul de a aminti anumite evenimente sau personalități”⁸.

Această deosebire între o semnificație în sens larg și una în sens restrâns a termenului își are originea în sistematizarea făcută de istoricul de artă vienez Alois Riegel, pionierul cercetării istorice a monumentelor. În contextul unei analize din prisma istoriei mentalităților, a valorii istorice a operei de artă create în mod intenționat, relevant rămâne sensul restrâns al termenului, sens definit încă din secolul al XIX-lea. Cea mai cuprinzătoare și mai pertinentă definiție a monumentului, relevantă din punct de vedere istoric, fără a neglija nici perspectiva istoriei artelor, îi aparține lui Reinhard Alings. Aș dori să preiau poziția acestuia ca punct de plecare. Potrivit autorului amintit, un monument este „o operă de artă, de cele mai multe ori arhitectonică sau plastică, care apare formal sau ideatic: formal, pentru că de multe ori este așezată pe un soclu, are o poziție expusă, din punct de vedere spațial, în raport cu peisajul urban sau natural, și prin orientarea stilistică, model, materiale și dimensiune dă impresia unei opere de artă supradimensionată; ideatic pentru că face referire la personalități extraordinare, evenimente, idei sau instituții din societate, politică sau cultură”⁹.

Pentru istoria mentalităților, începând cu cercetările lui Nipperdey, un interes deosebit l-au stârnit monumentele naționale. Acesta este obiectul cercetării istorico-culturale din perspectivă comparativă¹⁰ și acest tip de monument predomină și în Iași. Nipperdey l-a caracterizat astfel: „Monumentul național este o încercare de conștientizare a identității naționale printr-un simbol concret durabil”¹¹.

⁸ *Ibidem*.

⁹ Reinhard Alings, *op. cit.*, p. 20.

¹⁰ Charlotte Tacke, *Denkmal im sozialen Raum. Nationale Symbole in Deutschland und Frankreich im 19. Jahrhundert*, Göttingen, 1995; Kathrin Mayer, *Mythos und Monument. Die Sprache der Denkmäler im Gründungsmythos des italienischen Nationalstaats 1870-1915*, Köln, 2004; Helmut Scharf (ed.), *Zum Stolz der Nation. Deutsche Denkmäler des 19. Jahrhunderts*, Dortmund, 1983; Alings (vezi nota 2).

¹¹ T. Nipperdey, *op. cit.*, p. 135. O analiză comparativă a monumentelor naționale este la modul general o inițiativă cutezătoare, întrucât studiile recente accentuează influențele locale și regionale asupra culturii monumentelor și a valorii lor comemorative. Astfel, burghezia se considera în asociațiile dedicate monumentelor și în organizarea festivităților în același timp ca reprezentantă a națiunii și ca grup social de

Nipperdey face diferența între diferite tipuri de monumente naționale, diferențiere pe care o vom prelua și în studiul de față, întrucât, în ciuda unor particularități ce țin de spațiul german, clasificarea tiparelor ideale, *mutatis mutandis*, poate fi transferată și asupra altor țări europene; în acest mod o putem aplica și asupra exemplurilor din spațiul românesc analizate în acest studiu.

Forma originară a monumentului național este „monumentul național-monarhic sau național-dinastic”. În acest tipar, derivat din monumentul baroc, dedicat principilor sau evenimentelor celebre, sunt venerate și reprezentate, prin imaginea personalității conducătoare, valori care depășesc persoana concretă și evenimentele istorice legate de aceasta. Figura lui Friedrich cel Mare (precum statuia ecvestră din Berlin, inaugurată, după o lungă perioadă de elaborare, în 1851) sau statuia lui Alexandru Ioan Cuza, situată în Iași, în Piața Unirii (1912) (Fig. 1) implică ideea de națiune, ca ceva invizibil, reprezentabil prin figura domnitorului, ca agent vizibil al istoriei, figură care transcende propria sa reprezentare. În cazul acestei categorii, în spațiul german, monumentele național-dinastice, apar în special după proclamarea imperiului din 1871 (cel mai adesea este reprezentat Wilhelm I). Ulterior apar tot mai puține monumente cu reprezentări individuale ale monarhului și „tot mai multe monumente ce reprezintă statutul de domnitor, monumente ale monarhiei ca formă de guvernare și, prin aceasta, și monumente ale națiunii”¹². Domnitorii sunt reprezentați adesea în context istoric, respectiv prin evenimente istorice reprezentate în basorelief, evenimente în care au fost implicate respectivele personalități și astfel personalitatea individuală este integrată simbolic în contextul istoriei naționale. În cazul statuii lui Friedrich cel Mare, soclul este împodobit cu figuri celebre din istoria culturii în forma de basorelief: Lessing, Kant și Graun, monumentul principelui primind astfel o aură „național-culturală”.

Al doilea tip de monument național este monumentul cu valoare național-educativă și culturală, „monumentul național istoric cultural”¹³. Prin monumentele dedicate unor personalități ce țin de istoria culturii și

prim rang în oraș și în regiune (Charlotte Tacke, *op. cit.*, p. 291). Este drept că multe diferențe și nuanțe vor coincide aici sub același termen generic în favoarea unei imagini de ansamblu.

¹² T. Nipperdey, *op. cit.*, p. 142.

¹³ *Ibidem*, p. 148-153. Categoria a doua de la Nipperdey corespunzând „bisericii naționale” (*op. cit.*, p. 145-148) nu va fi luată în discuție aici.

artiștilor de origine burgheză, națiunea, burgheză în esență, se sărbătorea pe ea însăși. Mândria burgheză și conștiința unei națiuni germane burgheze unite, definite de către „burghezia intelectuală” în primul rând ca o națiune culturală, sunt cele care stau în spatele monumentelor individuale, finanțate de cele mai multe ori prin donații naționale. Cele mai ilustrative exemple sunt monumentul lui Gutenberg în Mainz (1837) sau statuia Goethe-Schiller din Weimar (1857). Prin astfel de monumente „burgheze”, această clasă socială sărbătorea o victorie social-politică, făcând uz de o formă de reprezentare care aparținuse până atunci exclusiv monarhului.

A treia categorie este numită de Nipperdey monumentul național al unei națiuni constituite democratic sau „monumentul național-democratic”¹⁴. Doar forțele conducătoare dețin „măreția monumentală” și pot să se reprezinte pe sine, sau ideile politice favorizate, prin monumente. De aceea liberalismul politic a avut o atitudine problematică față de ridicarea monumentelor. Dacă facem abstracție de câteva monumente particulare pe tema *Constituției* în sudul Germaniei, abia după „împăcarea” liberalismului național (care este un fel de liberalism autoritar, pentru că statul restaurativ – post 48-ist – i-a spulberat iluziile radical-democratice) cu statul prusac monarhic putem vorbi de influențe național-democratice în politica monumentelor, deși elementul liberal este secundar în fața celui național. Nipperdey vorbește despre monumente „ale adaptării liberalismului la imperiul lui Bismarck”¹⁵. Cele mai celebre și importante monumente naționale din Germania (inaugurate în anii '70, respectiv '80 ai secolului al XIX-lea), *Germania*, monumentul din Niederwald (Fig. 2) și monumentul lui *Hermann* (numele „germanizat” a lui Arminius, care a învins pe Romani în anul 9 d. Chr.) din *Teutoburger Wald* (Fig. 3) reprezintă expresia evidentă a unui compromis între tendințele național-democrate și național-monarhice.

Într-o oarecare măsură, modelul „naționalist” al monumentelor naționale este, după Nipperdey, „monumentul adunării naționale”. Prin acest model, națiunea se sărbătorește ca o „comunitate”¹⁶ făurită de destin. Deși termenul de popor are la bază o idee național-democratică, această categorie de documente este totuși foarte străină de modelul constituțional al democrației și are ca scop ideea „antisocialistă” de

¹⁴ *Ibidem*, p. 153-163.

¹⁵ *Ibidem*, p. 156.

¹⁶ *Ibidem*, p. 163-170.

solidaritate a națiunii. Această națiune, aflată în căutarea și definirea unei identități prin monumentele sale, nu mai este o comunitate culturală și spirituală, ci o comunitate a luptei, a destinului și a sacrificiului. Astfel, aceste monumente indică, printr-o reprezentare șovinistă exacerbată, drumul către „catastrofa primordială” a secolului al XX-lea. În cadrul festivităților de inaugurare din acea epocă era proclamată „germanitatea pură” sau „gândirea germană” și pusă în contrast cu „forțele lipsite de patriotism”¹⁷. Bismarck a fost venerat ca figură centrală a acestei ideologii¹⁸. În cinstea acestuia au fost ridicate un număr mare de monumente, începând cu ultimul deceniu al secolului al XIX-lea. Statui reprezentându-l pe Bismarck – precum statuia uriașă din portul din Hamburg (Fig. 4), sau turnurile lui Bismarck, cu rol de turnuri de observație – au fost înălțate cu scopul de a înfrumuseța zonele de agrement din orașele mici. Aceste monumente au în comun faptul că au fost inițiate rareori de către fundații oficiale; de cele mai multe ori ele au fost rezultatul unor impulsuri spontane, finanțate prin străngeri de fonduri inițiate de diferite organizații. Prin transformarea lui Bismarck într-o figură supraindividuală, mitic-simbolică, în care s-au sintetizat speranțe și așteptări, s-a dorit ca monumentele să devină „un loc festiv al adunării naționale”¹⁹.

Nipperdey a observat o anumită evoluție a monumentelor naționale germane de la plastica portretului idealizat la reprezentări alegorice (*Germania*, *Hermann*) și, în sfârșit, la reprezentări portretistice dezindividualizate și stilizate într-un cadru monumental (precum *Bismarck* din Hamburg). Această evoluție oglindește și anumite schimbări în ceea ce privește adresanții culturii comemorării. În locul individului apar masele și comunitatea, „în locul erudiților, poporul politizat, mai întâi poporul adunării naționale și antisocialiste”²⁰. Această evoluție documentează elocvent un fenomen observabil pe întregul continent european, de emancipare a mișcării naționale asupra întregului popor, și demonstrează extraordinara capacitate de mobilizare a ideii naționale, care poate fi comparată doar cu mișcarea socialistă muncitorească și care reprezintă începutul epocii moderne a maselor.

¹⁷ *Ibidem*, p. 164.

¹⁸ *Ibidem*, p. 165.

¹⁹ *Ibidem*, p. 169.

²⁰ *Ibidem*, p. 172.

În concluzie, putem afirma că definiția dată de Nipperdey „monumentului național” din secolul al XIX-lea, potrivit căreia acesta era „un mijloc adecvat care servea simbolic confirmării identității naționale”, s-a impus în mod constant în rândul cercetătorilor. Aproape toate lucrările recente din spațiul germanofon se raportează la aceasta²¹. Încercarea lui Nipperdey de a stabili o tipologie și modul în care a definit monumentul național, pornind de la evenimente istorice importante pentru secolul al XIX-lea, poate fi generalizată pentru istoria monumentului și a mișcărilor naționale din toată Europa²².

După cum vom vedea, mai ales în cazul României, problemele legate de identitatea națională sunt cele care determină în mod hotărâtor funcția și expresia monumentelor. Pentru observatorul german de astăzi este un fenomen uimitor faptul că și cele mai recente monumente exprimă un mesaj național. Așa cum vom observa, în cele ce urmează, identitatea națională a românilor, așa cum este ea reprezentată prin monumente, este cât se poate de precară; limbajul vizual – chiar și al celor mai recente monumente din Iași, din perioada postcomunistă – ridică anumite îndoieli în ceea ce privește depășirea de către societatea românească actuală a „culturii amintirii”, așa cum a apărut aceasta în secolului al XIX-lea și așa cum este reflectată în monumentele oficiale.

II. Conștiința națională și monumentele. Germania și restul lumii.

În Germania, pentru a reveni la reperele teoretice de la care am plecat în acest studiu, se resimte o înstrăinare accentuată față de personalitățile politice și culturale ale națiunii sau față de statuile eroilor din război și de monumentele naționale din orașe sau din mediul rural²³. Ele au intrat în istorie în sensul propriu al cuvântului, abia dacă mai îndeplinesc vreo funcție în cadrul vieții oficiale și al practicii sociale, excepție făcând așa numitele monumente cu funcția de avertisment (o categorie specială, apărută după 1945, la care vom reveni mai târziu).

²¹ În același sens, Hartmut Bookmann, *Denkmäler und ihre Bedeutung für das Geschichtsbewußtsein*, în Oswald Hauser (ed.), *Geschichte und Geschichtsbewußtsein*, Göttingen/Zürich, 1981, p. 231-245; a se vedea și U. Schlie, *op. cit.* și Wolfgang Hardtwig, *Der bezweifelte Patriotismus. Nationales Bewußtsein und Denkmal 1786-1933*, în Borsdorf, Grütter, *op. cit.*, p. 169-188, mai departe Rudy Koshar, *From Monuments to Traces. Artifacts of German Memory 1870-1990*, Berkeley u.a., 2000. Nici lucrările teoretice recente nu depășesc metodic viziunea lui Nipperdey, în ciuda jargonului postmodern.

²² Cf. Studiilor lui Charlotte Tacke și Mayer Kathrin (nota 9).

²³ Hardtwig, *op. cit.*, p. 169.

Acest aspect este evident și considerat drept o atitudine iluminată și modernă a societății federale, în depășirea naționalismului vetust al secolului al XIX-lea. Bineînțeles că în spatele acestei revelații, care tinde să devină moralizatoare, se află experiența traumatizantă a național-socialismului și responsabilitatea față de exterminarea evreilor în Europa, fapt care a făcut imposibil, după 1945, recursul oficial și pozitiv la conceptul de „națiune” (vom analiza acest aspect în detaliu la final)²⁴.

În acest context, opinia publică intelectuală germană consideră lipsa identității naționale și tabuizarea termenului de națiune drept un model demn de urmat; majoritatea germanilor privesc cu un anumit scepticism patriotismul manifestat deschis în alte state europene. Mândria națională, decentă prin comparație, a britanicilor sau francezilor, de care suntem legați prin relații de prietenie și alianțe politice, este deseori privită cu ironie și deocamdată privim cu invidie atitudinea relaxată a vecinilor noștri față de ideea de patrie sau *Grande Nation*. Îndelungata tradiție democratică a vecinilor nu permite totuși ca vocile de foileton germane să profetizeze, în spatele unor declarații patriotice, un pericol real pentru coexistența pașnică în Europa.

Însă, atunci când în statele din fostul bloc estic – care, după *annus mirabilis* 1989, au intrat treptat în familia „bătrânului continent european” – se manifestă naționalismul oprimat o perioadă atât de lungă, mulți jurnaliști, psihologi și istorici se îngrijorează, crezând că odată cu Fukuyama s-a încheiat istoria și ideea de stat național²⁵. Percepția diferită a evenimentelor istorice în memoria colectivă din est și din vest este privită cu destul de multă lipsă de toleranță. Mulți formatori de opinie germani au observat cu îngrijorare că ziua de 8/9 mai 1945 nu reprezintă pentru balcanici o ocazie de a sărbători eliberarea Europei, ci, dimpotrivă, această zi reprezintă amintirea începutului opresiunii naționale, sub regimurile comuniste, instalate cu sprijinul Uniunii Sovietice. Aceștia au remarcat, de asemenea, faptul că exterminarea a milioane de evrei europeni în Germania hitleristă – proces în care au fost

²⁴ Cf. Norbert Frei, „1945 und wir“. *Das Dritte Reich im Bewußtsein der Deutschen*, München, 2005.

²⁵ Vezi Francis Fukuyama, *Sfârșitul istoriei*, București, 1994 (ediția originală 1991).

implicați și colaboratori est-europeni – nu este considerată, în unele zone din Europa de Est, ca imagine centrală a memoriei în istoria europeană²⁶.

Modul în care est-europenii își percep propria istorie, precum și interpretarea naționalistă larg răspândită, inclusiv a unor evenimente istorice din epoci îndepărtate (spre exemplu, din Evul Mediu), sunt privite cu dezaprobare în mediile culturale germane. Și în acest caz percepția istoriei timpurii este, în Germania, total diferită față de vestul continentului²⁷. În cele ce urmează vom analiza modul în care monumentele oficiale ale orașului exprimă cultura memoriei în Iași și pentru conștiința istorică a românilor.

III. Monumentele din Iași și contextul lor social

Reflecția teoretică asupra amintirii, a memoriei culturale și a memoriei colective nu este de loc prezentă în România. Este poate un aspect uimitor la prima vedere, într-o țară care-și definește identitatea în special prin propria istorie²⁸, printr-un anume mod de înțelegere a acestei istorii. Ca și în majoritatea țărilor est-europene, termenul de „istorie” are în România efectul unui „cuvânt magic”²⁹, iar conștientizarea istoriei este o datorie civică. Cu toate acestea – sau poate tocmai din cauza semnificației sociale enorme a unui anume autoportret istoric – se observă o lipsă a studiilor despre amintire și memorie în contextul științelor culturii. Câțiva istorici tineri de la Institutul de Istorie

²⁶ Asupra acestui complex tematic a se vedea spre exemplu Ulrike von Hirschhausen și Jörn Leonhard (ed.), *Nationalismen in Europa. West- und Osteuropa im Vergleich*, Göttingen, 2001; Jochen Franzke, *Der „neue Nationalismus“ im Osten Europas*, în Erhard Crome și Jochen Franzke (ed.) *Nation und Nationalismus. Aspekte der Annäherung an das Phänomen des Nationalen nach dem Ende des Ost-West-Konflikts*, Berlin, 1993, p. 77-100; Ernest Gellner, *Nationalismus in Osteuropa*, Wien, 1996; Roger Brubaker, *Nationalism Reframed: Nationhood and the National Question in New Europe*, Cambridge, 1996. cf. și Johannes Voswinkel, *Der 8. Mai 1945. Wo Russen Täter waren*, în *Die Zeit*, Nr. 19 din 4.5.2005.

²⁷ Alexander Rubel, *Der Schatten der Geschichtsmymen. Die rumänische Mythendiskussion aus westlicher Sicht*, în *Ibidem* și Cătălin Turliuc (ed.), *Totalitarism. Ideologie și realitate socială în România și RDG*, Iași, 2006, p. 213-222. A se vedea și Tom Gallagher, *Democrație și naționalism în România 1989-1998*, București, 1999.

²⁸ Despre miturile istorice răspândite în România a se vedea Lucian Boia, *Istorie și mit în conștiința românească*, București, 1997 (a treia ediție, 2001). A se vedea și traducerea în germană sub titlul: *Geschichte und Mythos. Über die Gegenwart des Vergangenen in der rumänischen Gesellschaft*, Köln, Weimar u. Wien, 2003 (Studia Transylvanica, 30). Cf. Rubel, *op. cit.*

²⁹ Richard Wagner, *Osteuropa oder die permanente Kollaboration*, Kursbuch 115, 1994, p. 175-181.

„A. D. Xenopol” din Iași au abordat recent această tematică³⁰. Problema identității naționale și a naționalismului în România este abordată începând cu anii '90 ai secolului trecut atât în țară, cât și în străinătate, și în contextul noilor curente teoretice din știința modernă a culturii³¹.

Monumentele, ca izvoare valoroase pentru istoria mentalităților, pentru istoria mișcării naționale românești și pentru cercetarea culturii specifice a memoriei, nu sunt luate în considerare. Dacă ele sunt totuși prezente în anumite studii, aceasta se datorează doar intereselor colecționarilor de curiozități sau de istorie locală. O excepție remarcabilă este colecția de studii a lui Andrei Pippidi, apărută sub titlul *Despre statui și monumente funerare*, care abordează câteva probleme fundamentale³². Încă din 1973, savantul ieșean Alexandru Zub a făcut câteva observații importante cu privire la semnificația istorică a monumentelor, într-un studiu despre viața principelui Alexandru Ioan Cuza, sub sceptrul căruia au fost unificate provinciile românești Moldova și Țara Românească (1859)³³.

³⁰ Adrian Cioflâncă (ed.), *Memorie și uitare în istorie*, Iași, 2003 (Nr. 11, 3-4, 2003 al revistei *Xenopoliana*). Din această direcție sunt așteptate și alte contribuții în anii următori. Din păcate bibliografia germană, foarte importantă pe tema cercetării memoriei (spre exemplu soții Assmann) este prea puțin reprezentată în volumul amintit.

³¹ Doar ca exemplu, cea mai importantă lucrare pentru perioada imediat următoare anului 1989/90: Katherine Verdery, *National Ideology under Socialism. Identity and Cultural Politics in Ceaușescu's Romania*, Berkely, 1991 (ediția în română: *Compromis și Rezistență. Cultura română sub Ceaușescu*, București, 1994). Luând în discuție, sintetic, mai multe epoci și cu argumente împotriva miturilor istorice: L. Boia, *op. cit.* A se vedea, mai departe, pentru secolul al XIX-lea, Dumitru Vitcu, Dumitru Ivănescu, Cătălin Turliuc, *Modernizare și construcție națională în România. Rolul factorului alogen 1832-1918*, Iași, 2002. Pentru secolul al XX-lea: Irina Livezeanu, *Cultural Politics in Greater Romania. Regionalism, Nation Building and Ethnic Struggle 1918-1930*, Ithaca, 1995, precum și Flavius Solomon, Alexander Rubel și Alexandru Zub (ed.), *Südosteuropa im 20. Jahrhundert. Ethnostrukturen, Identitäten, Konflikte*, Konstanz și Iași, 2004. Cf. Mai departe Tom Gallagher, *op. cit.*

³² Andrei Pippidi, *Despre statui și morminte. Pentru o teorie a istoriei simbolice*, Iași, 2000. Doar contribuțiile mai importante din acest volum analizează problema monumentelor propriu-zise. Articolul *Mormintele ca repere ale identității naționale* (p. 11-32), care dezbate problema mormintelor funerare și cultul politic al morților, atinge și această tematică. În plus, volumul conține câteva studii utile pe tema controversată a identității naționale.

³³ Alexandru Zub, *Posteritatea lui Cuza Vodă*, în Leonid Boicu, Gheorghe Platon și Alexandru Zub (ed.), *Cuza Vodă in memoriam*, Iași, 1973, p. 581-628.

Din păcate, lucrări precum cele ale lui Pippidi și Zub constituie excepții³⁴. Încă nu există o sinteză teoretică a dezbaterilor legate de monumente, din perspectiva modernă a istoriei culturii. Aceasta nu înseamnă că tema monumentelor nu este luată în discuție. Dimpotrivă, tocmai acolo unde problematica minorităților devine virulentă, precum în cazul monumentului generalilor unguri executați de austrieci în Arad, în 1849 (considerați martiri ai libertății de către unguri și opresori ai propriei națiuni de către români) sau în încercările de reabilitare a mareșalul Ion Antonescu (acuzat de crime de război), prin ridicarea unor busturi comemorative, jurnaliștii s-au indignat așa cum s-a întâmplat și în Germania, cu ocazia discuțiilor legate de monumentul comemorativ al evreilor din Berlin³⁵.

Din fericire, există și în România o bibliografie ce vizează preponderent cercetarea patrimoniului, documentând astfel cultura locală a monumentelor și ușurându-ne în mod considerabil cercetările asupra orașului Iași. Alături de ghidurile istorice³⁶ amintim și volumul dedicat istoriei orașului de N. A. Bogdan³⁷, care însă nu acoperă decât perioada de până la începutul secolului al XX-lea. O sursă importantă pentru studiul de față este lucrarea de mici dimensiuni a lui Sorin Iftimi, care a structurat o bibliografie voluminoasă despre unele monumente din Iași³⁸.

³⁴ Aceasta nu înseamnă că nu există lucrări despre monumente. Pe lângă lucrările bine documentate ale lui Virgiliu Z. Teodorescu (spre exemplu: *Monumentele Marii Uniri*, București, 2000 sau *Întru cinstirea lui Ștefan cel Mare și Sfânt. Simboluri de for public dedicate memoriei sale*, București, 2004) amintim și lucrarea lui Ioan V. Lupescu, *Monumentele Unirii*, București, 1985, dar în schimb aici este ovaționată, într-un limbaj încărcat și greu de tolerat, semnificația monumentelor naționale pentru patrie și pentru poporul român. Bibliografia cuprinde în primul rând mai multe „lucrări” ale lui Nicolae Ceaușescu.

³⁵ Spre exemplu, *Curierul Național*, Nr. 3980, 2 aprilie 2004; *Adevărul*, Nr. 3692, 8 mai 2002, Nr. 4277, 2 aprilie 2004. Dezbaterile pe tema monumentelor din Oradea, disputate între unguri și români, este descrisă de Aurel Chiriac, *Monumentele de for public ale Oradiei de-a lungul a 129 de ani în istorie*, în *Familia*, 41 (s.n.), 7-8 (2005), p. 201-208.

³⁶ A se vedea cele două lucrări ale soților Rusu (Olga și Liviu Rusu, *Ghidul Iașilor*, Iași, 1997; Olga și Liviu Rusu /Iolanda și Lucian Vasiliu, *Iași. Orașul din inimă*, Iași, 1998, p. 91-97), precum și Constantin Ostap și Ion Mitican, *Cu Iașii mină-n mină*, vol. II, Iași, 1997.

³⁷ Nicolae A. Bogdan, *Orașul Iași. Monografie istorică și socială. Ilustrată*, ediția a doua, Iași, 1913-1915 (ediție olografă, Iași, 1997).

³⁸ Sorin Iftimi, *Iași în bronz și marmură. Memoria statuilor*, în: Adrian Cioflâncă, *op. cit.*, p. 180-197. Din păcate Iftimi descrie doar evenimentele legate de realizarea și inaugurarea respectivelor monumente. Lipsește însă o perspectivă

Printre cele 25 de monumente de dimensiuni mari³⁹ care pot fi admirate în centrul orașului Iași și care nu pot fi analizate exhaustiv în studiul de față, 11 amintesc de oameni de stat, comandanți militari sau politicieni, 11 de reprezentanți ai literaturii și artelor, iar două sunt reprezentări alegorice („Unirea”, înfățișată printr-o mamă care își ține în brațe copiii – și anume provinciile Basarabia, Bucovina și Transilvania, alipite în 1918 – și „Independența”, o figură feminină de dimensiuni foarte mari)⁴⁰.

Pentru România în general și pentru orașul Iași în special, rămâne pertinentă observația lui Alexandru Zub, potrivit căruia perioada de apogeu a monumentelor și a practicii comemorărilor publice a fost începutul secolului al XX-lea⁴¹. Prin urmare, fenomenul se manifestă mai târziu decât în vestul Europei, de unde cultura memoriei, concretizată în monumente naționale, a servit drept exemplu și dincolo de Carpați. Acest fapt se explică prin „trezirea” târzie a sentimentului național în sânul națiunii române, datorită contextului istoric. Abia începând cu mijlocul

interpretativă. În lucrările lui Virgiliu Z. Teodorescu (nota 32) se găsesc trimiteri importante și bine documentate la diferite monumente din Iași.

³⁹ La cele 22 de monumente prezentate în *Ghidul Iașilor* (vezi nota 1) pentru centrul orașului, se adaugă monumentele din 2000, respectiv 2001, reprezentându-i pe Titu Maiorescu, mareșalii români (Aleea Mareșalilor) și domnitorul Mihai Viteazul, precum și cel de-al doilea monument din 1995, reprezentându-l pe Ștefan cel Mare. Nu au fost luate în calcul busturile de mici dimensiuni din fața muzeelor, a clădirilor oficiale precum și monumentele funerare din cimitirul „Eternitatea” (despre acestea există un studiu, editat de Lucian Vasiliu și Ioan Holban, *Cimitirul Eternitatea Iași*, Iași, 1995), monumentele eroilor din război din cartierele de la periferie (Bucium și Galata), monumentul în amintirea pogromului din 1941 (cimitirul evreiesc din cartierul Păcurari) sau statuile înlăturate din motive politice (spre exemplu „Eroii sovietici în lupta pentru eliberare”), precum și monumentele care de-a lungul timpului au căzut victime *damnatio memoriae*. Complexele de monumente (precum mareșalii sau „domnitorii” – monumentul voievozilor), în care sunt comemorate mai multe personalități, sunt prezentate aici individual.

⁴⁰ Tipice sunt figuri precum Mihai Kogălniceanu sau Nicolae Iorga, greu de integrat într-o categorie prin activitatea lor atât ca *hommes des lettres*, cât și ca politicieni. În această enumerare sunt amintiți în rândul politicienilor. Domnitorul Dimitrie Cantemir, aflat într-o situație politică nefavorabilă, dar recunoscut prin activitatea sa literară, este încadrat în categoria oamenilor de litere, ca și cunoscutul poet Vasile Alecsandri, deși acesta a jucat un rol activ în mișcarea unionistă, a fost ministru de externe sub Al. I. Cuza și mai târziu deputat.

⁴¹ Al Zub, *Posteritatea lui Cuza Vodă*, în volumul *Cuza Vodă in memoriam*, Iași, 1973, p. 587.

secolului al XIX-lea intelectualii români au preluat din vest ideile naționale și au dezvoltat ideea unui viitor stat național, fapt împlinit istoric la 1859 și desăvârșit abia în 1918, când Transilvania, locuită în majoritate de români, a intrat în granițele României, după primul război mondial. În acest context, evoluția spre un stat național și orientarea după modelele occidentale, precum și creațiile culturale cu valoare simbolică națională (în special în literatură și artele plastice) au atins un punct culminant mai târziu decât în Europa de Vest⁴².

În ceea ce privește poezii și oamenii de cultură comemorați în Iași prin statui, domină cele finanțate de fundații din secolul al XX-lea⁴³. Acest aspect se explică prin faptul că acei poeți care au promovat, prin creațiile lor ideile naționale – la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea – au fost comemorați de generațiile ulterioare drept „poeți naționali”. Exemplul cel mai potrivit este cel al lui Mihai Eminescu (1850-1889), căruia i s-a dedicat un adevărat cult în România⁴⁴. Întreaga țară este plină de statui și busturi reprezentând marele poet postromantic, și, în continuare, în fiecare an, în cinstea sa sunt inaugurate noi monumente⁴⁵. Și în Iași se află un astfel de monument, inaugurat în anul 1929, după controverse ce au durat aproape cinci ani, pe tema valorii sale artistice (Fig. 5). Plasat inițial în fața Universității pe dealul Copou, monumentul se află astăzi cu 500 de metri mai departe, la baza dealului, în fața Bibliotecii Centrale Universitare, în locul în care fusese instalat anterior un monument care amintea de Unirea tuturor românilor (la 1918) și care a fost înlăturat de guvernul prosovietic, instalat după cel de-al Doilea Război Mondial.

⁴² Victoria F. Brown, *The Adaptation of Western Political Theory in a Peripheral State: The Case of Romanian Liberalism*. în Stephen Fischer-Galați et al. (edit.), *Romania between East and West. Historical Essays in Memory of Constantin C. Giurescu*, Boulder și New York, 1982, p. 269-301.

⁴³ Toate informațiile legate de viața și opera scriitorilor români – cu excepția celor citați în alt mod – provin din cărți de referință editate de către Academia Română: *Dicționarul general al Literaturii Române*, București, 2004.

⁴⁴ O primă abordare critică a poezilor naționali a fost inițiată de revista „Dilema” în 1998 cu o ediție dedicată lui Eminescu, ediție care a stârnit o adevărată dispută publicistică, vezi *Dilema*, 265, 27 febr.-5 mart., 1998; a se vedea articolul lui Zigu Ornea, *Poetul național*; de asemenea, Cezar Paul Bădescu, *Cazul Eminescu*, București, 1999.

⁴⁵ Un studiu amplu și detaliat pe tema monumentelor lui Eminescu este cel semnat de Virgiliu Z. Teodorescu, *Mihail Eminescu. Simboluri ale cinstirii*, București, 2000. Despre monumentul lui Eminescu din Iași a se vedea p. 23-25.

Cele mai multe monumente dedicate poezilor naționali au în primul rând scopul de a reprezenta România drept o națiune culturală și de a aminti permanent cetățenilor importanța general acceptată a tradiției literare naționale, în sensul dat de Herder, de „literatură națională”. Legătura între dezvoltarea conștiinței naționale și poezie este un fenomen observabil în întreaga Europă, în secolul al XIX-lea și la începutul secolului al XX-lea⁴⁶. Și în România se observă îmbinarea activității scriitoricești cu acțiunea politică; aici amintim, printre alții, pe Mihail Kogălniceanu, Alecu Russo, Nicolae Bălcescu, Vasile Alecsandri, A. D. Xenopol sau N. Iorga; aceștia s-au implicat în mod direct în mișcarea națională și astfel au rămas în istorie în primul rând ca politicieni, precum Mihail Kogălniceanu⁴⁷. O atenție specială este acordată scriitorilor care au reflectat asupra identității naționale românești și au contribuit la promovarea și răspândirea limbii române. Astfel, alături de Eminescu (Fig. 5), celebrul autor al *Luceafărului* și al *Doinei*, sunt reprezentați, spre exemplu, Miron Costin (1633-1691) (Fig. 6), care a consemnat, în limbile română și poloneză – în această privință contribuția sa putând fi considerată un adevărat pionierat – faptele eroice ale domnilor Moldovei. Un alt exemplu este cel al lui Vasile Alecsandri (1818-1890) (Fig. 7), cel care a prelucrat mitul sacrificiului în balada *Miorița*, a participat la mișcările politice din 1848; acesta a exercitat și funcția de ministru de externe al Moldovei, militând, alături de Mihail Kogălniceanu, pentru unificarea Principatelor Române.

Vom analiza mai întâi monumentele ridicate în cinstea acestor trei scriitori remarcabili, iar apoi monumentele naționale propriu-zise reprezentând figuri politice reprezentative. Două dintre cele trei monumente, reprezentându-i pe cronicarul Miron Costin (1888) și Vasile Alecsandri (1905), datează din perioada „clasică” a mișcării naționale, în timp ce statuia lui Eminescu, inaugurată în 1929, datează din perioada interbelică, în care naționaliștii radicali s-au impus politic și în domeniul

⁴⁶ Stanislaw Eile, *Literature and Nationalism in Partitioned Poland, 1795-1918*, Basingstoke, 2000; Vincent Newey (ed.), *Literature and Nationalism*, Liverpool, 1997.

⁴⁷ În continuare, cea mai valoroasă lucrare despre M. Kogălniceanu este cea datorată lui Alexandru Zub, *Mihail Kogălniceanu istoric*, Iași, 1974.

cultural⁴⁸. Conform tipologiei lui Nipperdey, aceste monumente fac parte din categoria „monumentului național istorico-cultural”.

Statuia poetului Eminescu, purtând o mantie care cade în falduri bine individualizate, asemenea unei togi, privește în depărtare de pe soclul înalt, cu mâinile împreunate la piept. Din punct de vedere stilistic, statuia de bronz prezintă elemente de modernitate și, din acest punct de vedere, se deosebește de celelalte exemple. La picioarele lui Eminescu stau *Filosofia* și *Poezia*, reprezentate alegoric prin două siluete umane în ipostaze meditative. Silueta lui Eminescu, înaltă de trei metri și așezată pe un soclu de peste cinci metri, a fost realizată de Ioan Schmidt-Faur (1883-1934), un sculptor austriac născut în Slovacia și format ca artist la Viena, care, de la începutul secolului al XX-lea, și-a desfășurat activitatea în România, ocupând postul de profesor la Universitatea de Arte din București. Schița sa realizată sub influența modernității vieneze a fost cea care a convins juriul⁴⁹.

Ca și în cazul altor inițiative similare din țară – spre exemplu în București – factorul hotărâtor a fost dorința comitetului fundației de a realiza un monument cu caracter național explicit al poetului⁵⁰. Nu este de mirare că această intenție a fost realizată imediat după Primul Război Mondial, întrucât perioada interbelică a reprezentat punctul culminant al naționalismului românesc, în care România și-a atins țelurile sale naționale (realizarea „României Mari”, prin unirea Transilvaniei, Bucovinei și a jumătății de est Moldovei aflată sub ocupație sovietică). Acest ideal național a fost însă pervertit la sfârșitul anilor '30 de către orientarea de extremă dreaptă a „Legiunii Arhanghelului Mihail”⁵¹.

⁴⁸ Liderii politici și intelectuali ai mișcării fasciste, respectiv A. C. Cuza și Corneliu Zelea-Codreanu, se aflau în strânsă legătură cu orașul Iași și Universitatea de aici. Generalități: Armin Heinen, *Die Legion „Erzengel Michael“ in Rumänien. Soziale Bewegung und politische Organisation. Ein Beitrag zum Problem des internationalen Faschismus*, München, 1986. A se vedea și monografia informativă a lui Cornelius R. Zach, *Das geistige Leben im Rumänien der Zwischenkriegszeit – politische Doktrin und literarische Strömungen*, în: Michael Markel und Peter Motzan (ed.), *Deutsche Literatur in Rumänien und das „Dritte Reich“. Vereinnahmung – Verstrickung – Ausgrenzung*, München, 2003, p. 55-70.

⁴⁹ Alături de observațiile detaliate ale lui V. Teodorescu despre monumente, Virgiliu Z. Teodorescu, *Mihail Eminescu. Simboluri ale cinstirii*, p. 23-25 și p. 70-72; a se vedea și I. Ostap și I. Mitican *Cu Iașii mână-n mână*, vol. II, Iași, 1997, p. 236-241, care își exprimă îndoiala cu privire la data inaugurării (1929).

⁵⁰ V. Teodorescu, *op. cit.*, p. 19, „caracter național”.

⁵¹ A se vedea mai ales lucrarea deja citată a lui Armin Heinen, *op. cit.*

Statuia lui Miron Costin (1888), care, împreună cu soclul, depășește șapte metri înălțime (Fig. 6), precum și statuia lui Vasile Alecsandri din imediata apropiere, au fost realizate de către artistul polonez Wladislaw C. Hegel. Cronicarul privește cu asprime, aproape neînduplecat, trecătorii; în mâna dreaptă ține o pană de scris, ca atribut tipic pentru cel care, prin operele sale, a adus pentru prima dată principatul Moldovei în atenția opiniei publice internaționale. Cele două basoreliefuri îl înfățișează pe cronicar citind din opera sa regelui polonez Ioan al III-lea (Sobieski), respectiv „arestarea” cronicarului de către trimișii domnitorului Constantin Cantemir, sub acuzația de participare la un complot. Placa lipită pe soclu conține, alături de detalii legate de realizarea monumentului și o inscripție cu o dedicație, care subliniază entuziasmul național al donatorului: „Lui Miron Costin, 1633-1691, Națiunea Română recunoscătoare”. Miron Costin este recunoscut drept scriitor de rang național deoarece el este primul cărturar important care a utilizat limba română pentru a scrie o operă istorică și literară de mare însemnătate, un „Luther” al românilor, dacă ne putem permite o astfel de comparație.

La numai câțiva metri depărtare, în fața intrării Teatrului Național, se află statuia poetului Vasile Alecsandri (1905), realizată de același artist, reprezentat în postura *Gânditorului*, sprijinindu-și bărbia cu mâna stângă (Fig. 7). Alecsandri s-a impus nu doar ca poet patriot, ci și ca ministru de externe și ca luptător pentru cauza unificării românilor. În acest monument Alecsandri este reprezentat ca „poet național”. Acesta este statutul poetului în întreaga țară, întrucât prin *Hora Unirii* și baladele sale populare a încercat să dea o definiție culturală identității românești (în sensul dat de Herder). Inscripția de pe soclu îl numește pe adevăratul „mecena” al acestui monument, realizat prin subscripții publice : „Poporul român poetului său iubit” .

Activitatea politică a lui Alecsandri conduce analiza noastră spre următoarea categorie și cea mai importantă a monumentelor, și anume monumentul național propriu-zis, realizat pentru cinstea unor eroi naționali din afara mediului artistic. De cele mai multe ori este vorba, dacă nu de figuri alegorice precum „*Germania*” din Niederwald, sau „*Independența*” din Iași, despre personalități conducătoare din istorie, care au jucat un rol însemnat pentru națiune.

Reprezentativ pentru această categorie, reflectând România istorico-politică în Iași, este monumentul lui Alexandru Ioan Cuza din

Piața Unirii (Fig. 1). Domnitorul Alexandru Ioan Cuza a fost ales pe tronul celor două Principate, Moldova și Muntenia, împotriva dorinței Marilor Puteri europene – în cadrul dublului scrutin din 1859 – de către așa-numitele „Adunări *ad-hoc*”, convocate încă din 1857, cu scopul consultării voinței localnicilor în problema unificării. Prin aceasta, cele două Principate erau practic unite, îndeplinindu-se astfel dorința intelectualilor și politicienilor români unioniști, aspirație exprimată încă de la revoluția eșuată din 1848. Cu toate acestea, a durat mult până când Marile Puteri au acceptat acest *fait accompli* și până când și Înalta Poartă a recunoscut România drept stat independent (1878). Astfel s-a constituit noul stat național, deși rămâneau în afara granițelor politice zone importante în care locuia o populație în majoritate de etnie română (Transilvania, Maramureșul, Banatul și Bucovina care aparțineau Imperiului Austro-Ungar, precum și „Basarabia”, jumătatea de la răsărit de Prut a Moldovei, care făcea parte din Imperiul Țarist (1812); aceste provincii au fost integrate în „România Mare” abia în anul 1918.

Principele Cuza reprezintă patronul principal al unificării naționale a românilor; scurta sa domnie (1859-1866) a fost o luptă continuă pentru recunoașterea Unirii de către Marile Puteri. Din cauza tensiunilor politice acumulate, principele Cuza a fost nevoit să abdice în februarie 1866. Pe tronul țării unificate a urmat dinastia Hohenzollern. Carol I, primul reprezentant al acesteia, care a avut o rodnică domnie, întinsă pe patru decenii, este recunoscut drept inițiatorul modernizării României. În acest fel, imaginea lui Alexandru Ioan Cuza a rămas, pentru o vreme, în umbră. Abia după ce istoricul A. D. Xenopol a publicat, în anul 1903, valoroasa monografie⁵² dedicată Domnului Unirii, a avut loc o renaștere, în percepția publică, a figurii lui Cuza Vodă; istoricii și intelectualii români au început să-și amintească de realizările politice ale domniei sale⁵³. În acest context trebuie privit și monumentul principelui, realizat la inițiativa intelectualilor locali, în special istoricii

⁵² A. D. Xenopol, *Domnia lui Cuza Vodă (1859-1866)*, două volume, Iași, 1903.

⁵³ Despre importanța lui Cuza și biografia sa a se vedea lucrarea *Cuza Vodă. In memoriam*, în special articolele lui Dan Berindei, Leonid Boicu și Alexandru Zub. O privire de ansamblu asupra cercetărilor recente o regăsim în vol. VI, tom. I. din *Istoria Românilor* editat de Academia Română, București, 2003, p. 477-551.

A. D. Xenopol și Nicolae Iorga, în anul 1912, după discuții și dezbateri care au durat 10 ani⁵⁴.

Monumentul, reprezentându-l pe Alexandru Ioan Cuza, este amplasat în piața centrală a orașului, purtând numele de „Piața Unirii”. Este vorba despre o statuie de bronz cu un soclu de 6,50 m, din granit italian⁵⁵. Monumentul a fost proiectat de către artistul italian Raffaello Romanelli, într-un stil convențional, realist, fără tente moderne. Principele poartă o uniformă de general, având pe umeri o amplă mantie. De sub această mantie, în partea stângă, iese un document care poartă data de „2 mai 1864”. Se face astfel aluzie la un eveniment care a avut loc în acea zi, și anume dizolvarea, Adunării Naționale de către Cuza, printr-un gest de autoritate neacceptat de majoritatea clasei politice. La picioarele domnitorului se află reprezentate, prin statui de bronz în mărime naturală, și alte personalități care au avut un rol activ la înfăptuirea Unirii din 1859. Este vorba de „patronii” propriu-ziși ai Unirii românilor: Mihail Kogălniceanu, generalul Ioan E. Florescu, Costache Negri și Nicolae Crețulescu. Statuia lui Cuza, realizată într-un stil tradițional (ca și celelalte ce o însoțesc), poate fi încadrată în contextul culturii memoriei de tip clasic naționalist, curent tipic pentru Europa în a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

Acest monument are însă o importanță specială, prin care se deosebește de majoritatea monumentelor și mai ales de cele germane. În Germania, monumentele și-au pierdut funcția lor socială. Acestea nu mai reprezintă obiectivul turistic al excursiilor de duminică sau locul de întâlnire în cadrul comemorărilor publice, funcție pe care o îndeplineau, spre exemplu, monumentele lui Bismarck, la începutul secolului al XX-lea. Monumentul lui Cuza din Iași este însă în continuare un loc anual de întâlniri festive, care nu se limitează doar la inițiative politice, ci implică și cercuri largi de participanți. În fiecare an se sărbătorește aici, pe 24 ianuarie, Ziua Unirii. Se întâlnesc, în jurul monumentului, atât reprezentanți politici, cât și mulți cetățeni, pentru a dansa împreună „Hora Unirii” și pentru a cânta imnul popular cu același nume (versurile au fost scrise de Vasile Alecsandri, în 1857). Dansatorii/ cântăreții se țin

⁵⁴ Studiul lui Al. Zub prezintă minuțios evenimentele și discuțiile legate de proiectarea și realizarea statuii (*Posteritatea lui Cuza Vodă, în Cuza Vodă in memoriam*).

⁵⁵ Cf. alături de Al. Zub, *op. cit.*, și afirmațiile lui S. Iftimi, *Iași în bronz și marmură*.

de mâini și formează un cerc mare (respectiv mai multe cercuri) și se învârtesc ritmic în anumiți pași de dans. Prin aceasta se menține vie amintirea dansurilor și cântecelor entuziasmte ale populației, adunată în centrul orașului pentru a sărbători vestea dublei alegeri, și prin aceasta a unificării *de facto*, în ziua de 24 ianuarie 1859.

Acest ritual viu dovedește o cultură a memoriei, care este într-adevăr promovată de către stat, dar, în același timp, este înrădăcinată adânc în conștiința națională a românilor⁵⁶. Este un fapt remarcabil care situează monumentul vechi într-un context actual al acțiunilor sociale și în același timp depășește determinările locale, întrucât festivități similare au loc și în alte orașe⁵⁷. Acest monument îndeplinește astfel o funcție clară în cadrul culturii memoriei naționale. Conform teoriei lui Assmann despre memoria culturală, tocmai astfel de ritualuri induc participanților sentimentul identității, creând legături puternice între oameni. Ritul și sărbătorile rămân în continuare, chiar și în varianta lor modernă, în afara practicii religioase, formele primare de organizare a memoriei culturale, care conturează sentimentul de identitate și comunitate⁵⁸.

Din punct de vedere stilistic, monumentul, așa cum am precizat, aparține școlii realist-clasiciste, curent specific pentru cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Maestrul italian a lucrat într-un stil strict tradițional, fără nici un experiment modern sau expresionist în prelucrarea artistică a formelor. Cu toate acestea, în 1912, a avut la dispoziție modele europene, care apelau la un limbaj artistic cu totul nou (dacă ne gândim la Rodin sau la Brâncuși). Oricum, genul conservator *per se* al monumentelor naționale nu este modalitatea de expresie cea mai potrivită pentru curentele artistice moderne, experimentale, și nu este

⁵⁶ Un argument în favoarea acestui aspect este faptul că mulți cetățeni au participat la acest eveniment în ciuda vremii nefavorabile (pe data de 24.01.2006 termometrele indicau în Iași o temperatură de - 17° C în timpul zilei). În multe orașe din România, importante din punct de vedere istoric se joacă pe 24 ianuarie Hora Unirii. Alături de Iași, o importanță deosebită o are orașul Focșani, care delimitează granița între Moldova și Muntenia, și din acest motiv delegațiile din București sunt prezente mai ales în aceste două orașe. Nu lipsesc nici evenimentele ieșite din comun: în 2005 au fost astfel de discuții din partea politicianilor de prim rang veniți din București și a autorităților locale, deoarece aceștia au început „dansul unificării” în două cercuri separate, în funcție de guvern și opoziție (a se vedea *Ziarul de Iași* din data de 25.01.2005).

⁵⁷ Cele mai importante întruniri de acest gen au loc în Focșani, un oraș care a jucat de asemenea un rol remarcabil în evenimentele legate de Unire.

⁵⁸ Jan Assmann, *Das kulturelle Gedächtnis*, p. 56-59, 142-144.

productiv să ironizăm gustul artistic al epocilor trecute din perspectiva modernității. Cu privire la monumentele epocii clasice a naționalismului în Iași, putem afirma, în concluzie – observație valabilă și pentru monumentele din acea epocă care nu au fost prezentate aici – că reflectă, din punct de vedere stilistic, o orientare neoclasicistă (excepție făcând statuia lui Eminescu dintr-o perioadă mai târzie), predominând astfel o imagine pe măsura realizărilor extraordinare ale personalităților reprezentative pentru cultura română și pentru conștiința națională.

Finanțarea monumentelor avea loc, fără excepție, prin străngeri de fonduri organizate privat, conduse de către grupuri mai mult sau puțin stabil organizate, așa cum se practica în general, în cazul monumentelor naționale din secolul al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea (în Germania, aceste asociații jucau un rol foarte important). Din aceste cercuri pornea și inițiativa unor astfel proiecte. Limbajul artistic și dedicațiile scrise indică mesajul esențial al acestor monumente: definirea și accentuarea unei identități naționale pornind de la exemplul dat de anumite personalități istorice, ale căror fapte au servit unirii politice și culturale a românilor, cu scopul formării unui stat național (precum Cuza), sau au fost interpretate ulterior în acest sens (precum Miron Costin, care în jurul anului 1660 era departe de conceptul modern de „românitate”). Prin aceste monumente se sărbătorea pe sine o societate tânără, conștientă de sine, care se autodefinea prin capacitatea ideii naționale de a crea o comunitate. Prin formă și expresie, monumentele din Iași se înscriu în linia modelelor din afara țării și sunt astfel comparabile cu alte monumente naționale din Europa.

Aș dori să trec repede în revistă realismul socialist și devierile stilistice specifice acestuia, întrucât multe din statuile de mari dimensiuni din „epoca de aur” au fost înlăturate după 1990, atât în Iași, cât și în alte zone. Vom prezenta un singur monument din epoca comunistă, impunător prin dimensiunile sale, aflat într-un loc proeminent din centrul orașului. Statuia alegorică numită „Monumentul independenței” – realizată între anii 1978 și 1979, de către cuplul de sculptori Gabriela Manole-Adoc și Gheorghe Adoc; inaugurată pe 15 septembrie 1980 – prezintă o figură feminină care pășește înainte, ținând în mâna stângă o eșarfă ce flutură deasupra capului (Fig. 8). Ansamblul, înalt de 17 metri, constă din figura feminină de 11 metri și soclul de 6 metri; basoreliefurile de pe soclu amintesc de momentul istoric al dobândirii Independenței României față de Înalta Poartă, în urma războiului din anii 1877-1878;

inaugurarea statuii a fost inițial prevăzută pentru sărbătorirea a 100 de ani de la acest eveniment istoric⁵⁹. Reprezentarea supradimensionată a eroinei corespunde întru totul normelor realismului socialist, cu o nuanță național-comunistă proprie regimului lui Nicolae Ceaușescu, a cărui politică de manipulare a culturii memoriei istorice ar putea constitui subiectul unui studiu separat⁶⁰. Citatul dictatorului, inscripționat pe soclu în 1980 (înlocuit, după 1989, printr-un *motto* neutru, preluat din textele lui Eminescu), accentua mesajul naționalist al monumentului însuși⁶¹: „Eroismul demonstrat de strămoșii noștri acum o sută de ani va rămâne viu pentru totdeauna în conștiința recunoscătoare a întregii națiuni; mai mult, realizarea plătită cu sânge a generației din 1877 va rămâne în istoria noastră ca un punct de lumină, ca una dintre cele mai importante realizări pe drumul spre libertate, progres, independență și împlinire a poporului român”⁶².

Erau accentuate astfel realizările extraordinare ale strămoșilor pentru cauza națională. În supradimensionarea sa, într-un stil *kitsch* (capul mic și corpul foarte mare) și în dinamismul eroic, pășind înainte, statuia este de fapt o formă accentuată de decadență estetică a perioadei în care a fost realizată, în ultimul sfert a secolului al XX-lea. Totuși, nu trebuie să privim acest exemplu în afara contextului definit de dictatura lui Ceaușescu, încercând să o analizăm după normele estetice ale Occidentului, unde libertatea de exprimare artistică s-a putut impune cu mult timp înainte și în schimbul internațional.

Întrebarea pertinentă este dacă trecerea României la o societate democratică, în care sunt încurajate libertatea personală și cea artistică a adus cu sine și o schimbare în cultura memoriei, cu referire la monumentele înălțate după 1989. Sfârșitul izolării României de Lumea Liberă, schimbul cultural intensificat în ritm accentuat după anii '90, programele de burse și reluarea vechilor legături cu Vestul ar fi trebuit –

⁵⁹ Despre evenimentele istorice din 1877 a se vedea Nichita Adăniloiaie, *Independența națională a României*, București, 1986, precum și Frederick Kellog, *The Road to Romanian Independence*, West Lafayette, Indiana, 1995, cf. Alexandru Zub, *Hundert Jahre Unabhängigkeit Rumäniens: 1877-1977*, Regensburg, 1978. Despre statuie a se vedea S. Iftimi, *op. cit.*, p. 193.

⁶⁰ Se face referire la aceasta în lucrările lui Verdery, *op. cit.*, nota 29 și Lucian Boia, *Istorie și mit în conștiința românească*.

⁶¹ S. Iftimi, *Iașii în bronz și marmură*, p. 193.

⁶² Textul în română în: *Ctitorii ale epocii Ceaușescu în județul Iași*, 1985, p. 138, citat după S. Iftimi, *op. cit.*, p. 194.

cel puțin aceasta ar fi concluzia firească – să conducă și la o schimbare de concepție în domeniul sculpturilor din spațiul public⁶³.

Din acest motiv ne îndreptăm atenția spre un exemplu foarte recent de cultura memoriei monumentelor din Iași și anume statuia ecvestră a domnitorului Mihai Viteazul (1593-1601), (Fig. 9). Acest comandant militar remarcabil a reușit, printr-un joc al alianțelor, să cucerească Transilvania și Moldova în anul 1600 și să aducă astfel, sub aceeași domnie, teritoriul locuit astăzi în majoritate de români. Urmând tipologia unui condotier plin de succes, acesta s-a străduit să-și exercite și să-și extindă puterea într-un moment prielnic datorită unor raporturi dificile de putere în plan extern și intereselor particulare ale boierimii care l-a sprijinit⁶⁴. Ideea națiunii (și de asemenea ideea solidarității etnice) îi era cu siguranță la fel de străină ca și celorlalți contemporani europeni de la 1600. Faptul că Mihai Viteazul este comemorat ca erou al unității naționale își are rădăcinile în mișcarea națională din secolul al XIX-lea, când a fost reactualizată, în contextul național, această primă unificare, oarecum conjuncturală, a Țărilor Române. În ciuda faptului că raportarea lui Mihai Viteazul la idealul de „unitate națională” este un anacronism – presupusul său aport la unificarea României a fost denunțat după 1990, în repetate rânduri, drept mit istoriografic⁶⁵ – domnul este privit în continuare drept unul dintre cei mai importanți eroi naționali.

Acesta este motivul pentru care i s-a ridicat voievodului Mihai Viteazul, în anul 2001, o nouă statuie ecvestră (Fig. 9) la marginea nordică a orașului, în cartierul Copou, care cuprinde, pe lângă Universitate, și câteva parcuri și este considerat ca făcând parte din centrul orașului, datorită atractivității sale. Inițiativa realizării

⁶³ În cazul Germaniei sunt elocvente exemplele de sculpturi abstracte din anii '50, precum cele realizate de către Karl Hartung, Hans Uhlmann sau Bernhard Heiliger. De asemenea, sunt redescoperiți artiști precum Ernst Barlach sau Käthe Kollwitz, ostracizați sub regimul nazist.

⁶⁴ O prezentare remarcabilă a acestor circumstanțe, fără a cădea pradă anacronismelor, este cea semnată de Șerban Papacostea, *Istoria României*, București, 2002, p. 184-194. Cel mult ideea unei cruciade pare să fi fost conceptul motivant din spatele luptelor pornite împotriva Imperiului Otoman. Perspectiva clasică îi aparține lui P. P. Panaitescu, *Mihai Viteazul*, București, 1936 (ediție nouă 2002). Dintre lucrările scrise în limba germană, relevant este studiul lui Alexandru Randa, *Pro Republica Christiana. Die Wallachei im „langen“ Türkenkrieg der katholischen Universalmächte (1593-1606)*, München, 1964.

⁶⁵ L. Boia, *op. cit.*, cf. și Rubel, *Der Schatten der Geschichtsmysen*.

monumentului, înalt de 6,20 metri, a venit din partea Uniunii Veteranilor de Război din Iași, care au început să strângă fonduri în acest sens încă din 1997. Biserica Ortodoxă și Mitropolitul Daniel au sprijinit, de asemenea, proiectul. O parte din bani au fost adunați din acțiuni inițiate în școli. Ministerul Culturii a participat, la rândul său, cu o anumită sumă. Fondurile s-au adunat cu dificultate, astfel încât monumentul, care trebuia să fie inaugurat în anul 2000 – odată cu sărbătorirea a 400 de ani de la „Unirea” din 1600 – a fost vernisat abia un an mai târziu, în decembrie 2001⁶⁶. Într-o competiție desfășurată în anul 1998, la care au participat artiști din întreaga țară, cu 18 proiecte, în fața comisiei de experți convocată de Ministerul Culturii (și mai ales în urma consultării publicului) s-a impus proiectul sculptorului ieșean Ion Buzdugan. În orice caz, cei 800 de vizitatori au demonstrat un interes deosebit față de modelele expuse pentru câteva zile. Statuia a fost inaugurată doi ani mai târziu, în cadrul unei ceremonii cu participarea largă a publicului.

Festivitățile de inaugurare – la care a fost invitat, alături de oficialitățile locale, și președintele de atunci al țării⁶⁷ – au atras un public larg, astfel încât poliția a fost nevoită să blocheze circulația pe o suprafață extinsă. Întrucât în acea perioadă locuiam în imediata apropiere, am avut ocazia de a vedea, în drum spre casă, festivitatea de inaugurare și de a urmări, fascinat, evenimentul. Demnitarii, politicienii și reprezentanții Bisericii au ținut discursuri destul de lungi, în care au subliniat rolul jucat de domn în unificarea națională a României. Printre spectatori se aflau, în ciuda vremii nefavorabile, și mulți elevi, probabil cei implicați în acțiunile de strângere de fonduri (sau poate au fost aduși de profesorii lor). Răbdarea cu care publicul a audiat și aplaudat discursurile este un argument în favoarea faptului că cei prezenți au considerat evenimentul ca fiind important și în nici un caz plictisitor. În schimb eu, după un anumit timp, am început să mă plictisesc și, neînțelegând suficient limba română pe vremea aceea, am profitat de ocazie ca să observ cu atenție sculptura.

La o privire mai atentă, analizând stilul lucrării, cu greu îți vine să crezi că această statuie ecvestră este o operă artistică a trecerii dintre milenii. Voievodul Mihai Viteazul este reprezentat fără nici o notă inedită, conform cunoscutelor portrete istorice. El poartă pe cap o cușmă

⁶⁶ Cu trimiteri la presa cotidiană și noi detalii: S. Iftimi, *op. cit.*, p. 196-198.

⁶⁷ Din cauza vizitei prezidențiale dezvelirea monumentului nu a mai avut loc de ziua națională, pe 1 decembrie, ci a fost amânată cu o săptămână; cu toate acestea, cu puțin timp înainte președintele și-a anulat vizita.

tipică și are mâna stângă victorios îndreptată în sus, iar cu mâna dreaptă ține frâul calului; ecvideul are piciorul stâng din față ridicat, pășind în ritm de trap. Până în cele mai mici detalii realiste (spre exemplu harnașamentul și frâul, armura și cizmele) această reprezentare, mai degrabă nereușită, a voievodului corespunde esteticii secolului al XIX-lea. Patetismul și eroismul sunt ideile esențiale din spatele acestei opere de artă epigonice, care implică prea puțin privitorul.

Aproape identice, prin expresia și modul artistic conservator de reprezentare, sunt busturile mareșalilor români și statuia voievodului Ștefan cel Mare (1457-1504) (Fig. 10), domnitorul legendar, declarat „sfânt” după 1990, monumente situate în fața cazărmii Corpului IV Armată (din cartierul „Copou”). Ștefan cel Mare amintește, pentru mulți români, de o perioadă glorioasă a istoriei naționale, prin rezistența opusă Imperiului Otoman, evocată adesea cu mândrie. Statuia sa, amplasată în curtea garnizoanei, pe un soclu mult prea înalt, este însă de foarte slabă calitate artistică. Aceasta este doar un *kitsch* inutil, ce nu suportă comparație cu statuia ecvestră a aceluiași domnitor (realizată de sculptorul francez Emmanuel Fremiet, la 1883) amplasată în fața Palatului Culturii din Iași.

Celălalt proiect, „Aleea Mareșalilor” a declanșat aprinse reacții publice. Inițiativa realizării seriei de busturi a aparținut lui Mircea Chelaru, generalului Armatei a IV-a. Busturile trebuiau să reprezinte pe cei trei mareșali ai României: Prezan, Averescu și Antonescu, urmând să fie amplasate în fața Garnizoanei din Copou⁶⁸. Nu era vorba despre un monument dedicat special mareșalului Ion Antonescu⁶⁹.

Mareșalul Antonescu, fostul conducător al statului în perioada războiului (din septembrie 1940) a fost executat în 1946, în urma unui proces instrumentat de comuniști, în care a fost acuzat de crime de război; o altă acuzație îndreptată asupra lui este aceea de a fi organizat, în timpul războiului, progromuri împotriva evreilor. Cercurile naționaliste din România au încercat în repetate rânduri, după 1990, să-l reabiliteze pe mareșalul Antonescu. Faptul că proiectul de la Iași a avut numeroși susținători face trimitere la problematica naționalismului revitalizat din România, care nu se limitează doar la scoaterea în evidență a faptelor eroice ale domnitorilor din perioada medievală. În urma unor discuții

⁶⁸ *Apud*, Sorin Iftimi, *op. cit.*

⁶⁹ Cf. Virgiliu Z. Teodorescu, *Ion Antonescu în viziunea sculptorilor anilor '40*, în *Europa XXI*, vol. V-VI, 1996-1997, p. 171-174.

publice și a unor dezbateri politice cu privire la oportunitatea expunerii unui bust al mareșalului Antonescu, s-a decis renunțarea la această idee. Proiectul inițial a fost modificat, prin înlocuirea bustului mareșalului ostracizat cu bustul de bronz al regelui Ferdinand I Întregitorul, el însuși deținând gradul de mareșal al armatei române.

Putem astfel constata faptul că, atât în Iași cât și în întreaga țară este în continuare cultivat și promovat, în lipsa oricărui spirit critic, un model al culturii memoriei publice care își are rădăcinile în secolul al XIX-lea și în perioada interbelică. Monumentele îndeplinesc aici, în continuare, o funcție socială, pe care monumentele din Germania abia dacă o îndeplineau în secolul al XIX-lea. Este greu de analizat rolul pe care îl joacă, în acest context, moștenirea culturii monumentelor din epoca comunistă prin caracterul ei de eveniment impus cu participarea obligatorie a publicului⁷⁰. Cu siguranță că această practică, specifică național-comunismului, a festivităților publice strâns legate de existența monumentelor, a creat astfel o punte de trecere de la monumentul național al secolului al XIX-lea către conștiința națională a perioadei contemporane, care are acum posibilitatea de a se exprima liber și necenzurat. Se pare, totuși, că nevoia de a confirma această identitate națională, prin participarea la festivități naționale organizate în fața unor monumente, este în continuare accentuată. Radioul și televiziunea se implică în mod consecvent, prin reportaje și transmisii directe ale acestor festivități naționale.

Trebuie remarcat faptul că acest nou curent de orientare națională, manifestat după 1989, nu este specific doar României. Aproape toate fostele state din blocul estic, din Europa central-estică și sud-estică, prezintă o cultură a memoriei principial comparabilă, trecând în perioada interbelică printr-o fază scurtă de relativă independență și supradimensionând personalitățile politice și culturale drept eroi naționali. Această observație poate fi concretizată prin exemple din Cehia, Estonia sau Ungaria⁷¹. În Estonia, spre exemplu, după obținerea independenței față de Uniunea Sovietică în 1991, un subiect central al

⁷⁰ În anul 2004, când România a fost acceptată în NATO, am asistat personal la scene în care, exact ca în perioada comunistă, Inspectoratul Școlar Iași a trimis clase întregi de școlari cu rolul de *Claqueure* în Piața Unirii, pentru a participa cu entuziasm la importantul eveniment desfășurat în fața ecranelor video.

⁷¹ În antologia editată de Academia de Arte se regăsesc materiale cuprinzătoare: *Denkmale und kulturelles Gedächtnis nach dem Ende des Ost-West-Konflikts*, Berlin, 2000.

dezbatelor publice a fost dorința de a stabili simboluri vizibile, concrete ale unei conștiințe naționale. Prin urmare, s-a acordat din nou atenție eroilor care, între 1918 și 1920, au luptat pentru libertate și pentru obținerea independenței față de Uniunea Sovietică. Monumentele distruse de sovietici după cel de-al Doilea Război Mondial au fost restaurate după 1990. Frapant este faptul că inițiativele vin tocmai din partea poporului, impulsționând în Estonia curentul antisovietic în cultura memoriei. Conștientizarea luptei de eliberare națională de la începutul secolului al XX-lea este un curent larg răspândit⁷².

Acest aspect, tipic pentru democrațiile noi din fostul bloc comunist, conduce la o altă concluzie cu privire la perspectiva germană specifică asupra culturii memoriei. Fenomenul german, de „depășire a trecutului” și memoriei culturale, este un caz special în contextul european, și atitudinea critică exprimată în Republica Federală Germană, cu o oarecare superioritate, este de fapt expresia unei experiențe singulare și a unui consens social, încurajat în mod conștient, care își are rădăcinile în atitudinea anilor '60 față de moștenirea național-socialismului. Acesta poate fi punctul de plecare într-o dezbatere a modului în care germanii au un raport oficial delicat față de propria conștiință națională și față de cultura monumentelor.

IV. Monumente și locuri memoriale: un caz special în Germania

Monumentul național clasic în Germania nu a supraviețuit războiului. Cultura memoriei a trebuit să inventeze noi forme de expresie, care să înlocuiască monumentul secolului al XIX-lea. Monumentele naționale care au supraviețuit războiului sunt receptate astăzi, doar din perspectivă istorică, drept relicve ale unei epoci șoviniste, percepute doar în contextul guvernat de generația tipică descrisă și în romanul *Der Untertan* al lui Heinrich Mann și ridiculizate, în cel mai bun caz, fapt care nu diminuează însă, neapărat, funcția turistică, deoarece în continuare mii de persoane vizitează în weekend monumentul lui Hermann din apropiere de Detmold (Fig. 3) pentru a se bucura de priveliștea din Teutoburger Wald. În schimb, comemorările organizate de către stat, sau realizate la nivel național, susținute de mijloacele media și

⁷² Irina Raud, *Materialisiertes Gedächtnis in Estland. Wunsch nach Symbolen?*, în *Denkmale*, p. 61-64.

de opinia publică sunt, în Republica Federală Germană⁷³, doar acelea care au loc la monumente și locuri memoriale, ce simbolizează puterea și perseverența democrației în a împiedica repetarea crimelor îngrozitoare împotriva umanității, fiind vorba în primul rând de exterminarea în masă a evreilor. Acest tip de monumente, în opoziție față de monumentele tradiționale, avertizând cu privire la evenimente istorice negative, au fost realizate în Republica Federală Germană abia după era Adenauer. În același scop au fost realizate și complexe memoriale, precum fostele lagăre de concentrare: impresionarea vizitatorului și păstrarea vie în memorie a respectivelor evenimente⁷⁴.

Raportarea la trecutul național-socialist a fost problematică. Perioada de după război, marcată de resentimente și nesiguranță față de sentimentul de responsabilitate, a fost o perioadă a căutării unei forme potrivite de fixare în memorie⁷⁵. În ciuda tendințelor restaurative din Republica Federală Germană din anii '50, nu se putea depăși faptul că societatea germană din perioada de după război și statul german în sine trebuiau să se redefească, întrucât nu mai exista națiunea ca centru gravitațional natural, ca imagine și portret politic și moral. Prin procesele sociale din anii '60 și prin formarea unei generații noi, care începea să ridice anumite întrebări critice, s-a ajuns la o anumită deschidere față de trecutul nazist din partea multor grupuri sociale și chiar a instituțiilor politice. Însăși terminologia legată de memorie s-a modificat. Comemorarea „victimelor războiului” s-a transformat încă de la

⁷³ În Republica Democrată Germană erau luate în discuție, în principiu, doar victimele comuniste ale regimului nazist. Amintirea holocaustului juca un rol marginal în conceptul de comemorare publică, organizată de către stat (spre exemplu, complexul memorial din fostul lagăr de concentrare Buchenwald, din apropiere de Weimar). În cazul acestuia s-a trecut însă sub tăcere faptul că a acest lagăr a fost utilizat până în 1950 de către comuniști. Cf. Manfred Overesch, *Buchenwald und die DDR oder die Suche nach Selbstlegitimation*, Göttingen, 1995 și Hasko Zimmer, *Der Buchenwald-Konflikt. Zum Streit um Geschichte und Erinnerung im Kontext der deutschen Vereinigung*, Münster, 1999.

⁷⁴ Despre monumente și locuri memoriale, despre funcția acestora: Ulrike Puvogel, Martin Stankowski (ed.), *Gedenkstätten für die Opfer des Nationalsozialismus. Eine Dokumentation*, hrsg. von der Bundeszentrale für Politische Bildung, Bonn, 1995 (ediția a doua); însă Eschenbach, *Öffentliches Gedenken. Deutsche Erinnerungskulturen seit der Weimarer Republik*, Frankfurt am Main, 2005; James Edward Young, *Formen des Erinnerns. Gedenkstätten des Holocaust*, Wien, 1997; Gisela Lehrke, *Gedenkstätten für die Opfer des Nationalsozialismus. Historisch-politische Bildung an Orten des Widerstands und der Verfolgung*, Frankfurt am Main, 1988.

⁷⁵ Ulrich Schlie, *Die Denkmäler der Deutschen*, p. 127.

începutul anilor '60 în comemorarea „victimelor războiului și dictaturii”⁷⁶.

De-a lungul acestui proces, comemorarea oficială s-a concentrat tot mai mult pe monumente „de avertizare” și locuri memoriale (în germană să folosește cuvântul *Gedenkstätte*). Acesta este un fapt remarcabil în sine. Este mai ușor să comemorezi victorii răsunătoare, formarea propriului stat sau eliberarea de o dominație străină. Raportarea societății la zile comemorative și locuri memoriale, care amintesc de înfrângerea și de crimele comise de propriul popor, este un proces mult mai dificil. Prin acest concept nou al memoriei, denumit de Reinhardt Koselleck drept „memorie negativă”, adoptat de către toate grupurile sociale importante, de către politică, de către opinia publică și instituțiile educative, Republica Federală Germană documentează distanțarea și îndepărtarea de național-socialism drept un consens public⁷⁷. Chiar dacă există aspecte discutabile în ceea ce privește aplicarea concretă a acestui consens în practica publică (discuția controversată în jurul monumentului Holocaustului din Berlin este un exemplu elocvent pentru o astfel de dezbateri democratică)⁷⁸, importanța și semnificația ideii de *lieux de mémoire* prin care se tematizează critic trecutul nazist este un aspect incontestabil.

Încă din anii '90 a început o dezbateri pe tema memoriei naționale, în cadrul căreia, la 50 de ani după sfârșitul războiului, s-a

⁷⁶ *Ibidem*, p. 135.

⁷⁷ Reinhard Koselleck, *Formen und Traditionen des negativen Gedächtnisses*, în Volkhard Knigge/Norbert Frei (ed.), *Verbrechen erinnern. Die Auseinandersetzung mit Holocaust und Völkermord*, München, 2002, p. 21-32. În special în domeniul educativ locurile memoriale fac parte dintr-un concept pedagogic bine documentat și aplicat; a se vedea: Bernd Fehler, Gottfried Köbler, Till Liebertz-Groß (ed.), „*Erziehung nach Auschwitz“ in der multikulturellen Gesellschaft, Pädagogische und soziologische Annäherungen*, Weinheim-München, 2000 și Annegret Ehmann et al. (ed.), *Praxis der Gedenkstättenpädagogik. Erfahrungen und Perspektiven*, Opladen, 1995.

⁷⁸ Denumirea oficială este: „Denkmal für die ermordeten Juden Europas“. Este vorba despre un câmp de stele desfășurat pe o suprafață uriașă de peste 13.100 m² (stelele au înălțime variabilă de până la 4,7 metri). Despre controversele pe această temă a se vedea: Claus Leggewie, Erik Meyer, „*Ein Ort, an den man gerne geht*“. *Das Holocaust-Mahnmal und die deutsche Geschichtspolitik nach 1989*, München, 2005; Hans-Ernst Mittag, *Gegen das Holocaustdenkmal der Berliner Republik*, Berlin, 2005; Hans-Georg Stavinski, *Das Holocaust-Denkmal. Der Streit um das „Denkmal für die ermordeten Juden Europas“ in Berlin (1988-1999)*, Paderborn, 2002.

resimțit necesară o reevaluare critică a ritualurilor obișnuite de comemorare. Lipsa unei identități naționale și fixația exclusivă asupra anilor dictaturii național-socialiste a fost criticată nu doar de către cercurile radicale de dreapta, ci și de către opinia publică⁷⁹. O dezbatere obiectivă pe această temă nu este încă posibilă în Germania, întrucât doar ideea unei atitudini mai relaxate față de această temă a provocat reacții aproape isterice din partea celor care sprijină ideea consensului în politică și domină opinia publică prin mass-media. Pozițiile sunt rigide și implică o schemă simplificată de „dreapta - stânga”. Ambele părți ignoră însă disputa din jurul „supremației memoriei”, un aspect care merită totuși o atenție deosebită.

Foarte rar se acordă atenție faptului că, prin comemorarea ostentativă a celui mai întunecat capitol din istoria Germaniei, se propagă o energie pozitivă care marchează profund imaginea actuală a Germaniei moderne. Însă, prin faptul că dictatura nazistă și cel de-al Doilea Război Mondial au devenit subiectele centrale ale memoriei colective, fiind cultivate unanim de către opinia publică și promotorii culturii germane, drept aspecte centrale în discuția pe tema comemorărilor naționale. Prin aceasta, Republica Federală Germană poate fi considerată, după 55 ani de existență, drept un model de democrație deosebit de obiectivă. Perseverența cu care nemții practică, cu agresivitate, începând din anii '60, această atitudine nombrilistă, fixată pe cei 12 ani de dictatură fascistă, context în care a fost semantizat conceptul de *Vergangenheitsbewältigung* / depășirea trecutului, face ca de multe ori să fie uitat aspectul singular al acestui fenomen.

Poate că terorii naziste și exterminarea în masă a evreilor nu sunt comparabile cu nici un alt eveniment îngrozitor din istoria omenirii, dar nu numai Al treilea Reich este singular ca fapt istoric, ci și tematizarea

⁷⁹ Este vorba despre celebra „dispută Walser-Bubis”, provocată de un punct controversat și fals interpretat din discursul scriitorului Martin Walser, în care critica omniprezența trecutului nazist în discursul public din Republica Federală Germană. Acesta observa pericolul unei „intrumentalizări” a ritualurilor de comemorare din Germani în favoarea unor „scopuri prezente”. A se vedea: Frank Schirrmacher (ed.), *Die Walser-Bubis-Debatte. Eine Dokumentation*, Frankfurt am Main, 1999. Pe tema identității naționale: Bernhard Giesen (ed.), *Nationale und kulturelle Identität*, Frankfurt am Main, 1996 (ediția a treia); Dorothea Weidinger (ed.), *Nation – Nationalismus – nationale Identität, hrsg. von der Bundeszentrale für politische Bildung*, Bonn, 1998; Bernd Estel, *Nation und nationale Identität. Versuch einer Rekonstruktion*, Wiesbaden, 2002.

acestui⁸⁰. Nu există nici o țară în lume care să abordeze atât de critic evenimentele negative din propria istorie, în care perspectiva critică asupra istoriei să devină chiar o problemă de stat. Dacă ne gândim la colonialismul francez sau englez, la regimul comunist de teroare din Uniunea Sovietică (în special în anii '30), la sclavie sau la exterminarea indienilor în America sau la alte exemple de crime îngrozitoare din istoria omenirii, în nici o țară perioadele întunecate ale trecutului nu ocupă un loc deosebit în memoria națională; pentru memoria colectivă a cetățenilor acestor țări aceste perioade întunecate au o importanță marginală și nu afectează identitatea națională și constituirea ei istorică.

Modul în care germanii au creat un consens social din rememorarea permanentă a propriilor fapte condamnabile și a responsabilității de a nu permite repetarea acestora – consens care formează baza obligatorie a noului stat de drept democratic și detașat de patetisme – este privit de observatorii străini drept un fenomen deosebit, percepând uneori „complexul de vină” german drept ciudat⁸¹. În discuțiile interne purtate pe tema atitudinii corecte față de trecut, această perspectivă este de multe ori ignorată⁸². Chiar dacă s-ar dori o abordare mai relaxată a problematicii trecutului nazist, atitudinea riguroasă față de „rușinea națională” reprezintă, de fapt, o formă de asigurare de sine înșiși (sau autosustținerea) și stabilitate a națiunii germane, fapt care, din punctul meu de vedere, nu este pe deplin înțeles în implicațiile sale nici în Germania, deoarece, în mod greșit, această suferință permanentă din

⁸⁰ Despre dezbaterile pe tema argumentărilor din cercetările totalitariste a se vedea Eckehard Jesse (ed.), *Totalitarismus im 20. Jahrhundert. Eine Bilanz der internationalen Forschung* (hrsg. von der Bundeszentrale für politische Bildung), Bonn, 1996; a se vedea și abordarea lui Achim Siegel (ed.), *Totalitarismustheorien nach dem Ende des Kommunismus*, Köln și Weimar, 1998 (*Schriften des Hannah-Arendt-Instituts für Totalitarismusforschung*, vol. 7).

⁸¹ Impresionantă în acest sens este lucrarea lui Ian Buruma, *Wages of Guilt. Memories of War in Germany and Japan*, Londra, 1994, care apreciază și evidențiază realizările germanilor printr-o comparație interesantă între modul de „depășire a trecutului” specific Germaniei și modul în care se evită confruntarea cu istoria recentă în Japonia.

⁸² Cartea recent apărută a lui Frei (nota 23) cuprinde în articolele sale câteva concluzii importante pe această temă. Frei observă o transformare în atitudinea față de trecut, transformare explicabilă prin faptul că generația martorilor direcți este pe cale de dispariție. Nemții se consideră, începând cu sfârșitul anilor '90, ei înșiși victime ale războiului (bombardamentele, refugiul, persecutarea), astfel se observă un punct de cotitură în *Erinnerungskultur* în Germania.

cauza propriei istorii este resimțită drept un factor de nesiguranță și ca un defect. În acest context, lipsa unor „monumente naționale” propriu-zise, respectiv intrarea pasivă în istorie a unor locuri ale comemorării naționale (*Germania, Hermann, turnurile lui Bismarck*) și atitudinea rezervată față de conceptul de „națiune”, atitudine care își are rădăcinile în moștenirea trecutului nazist, lipsa de fapt a unei conștiințe naționale, așa cum se manifestă aceasta în țările învecinate, explică într-o oarecare măsură, percepția germană a unor fenomene istorico-politice din afara granițelor. Pentru Germania, îndepărtarea, în primii 50 de ani de după război, de subiectele centrale ale memoriei, cum ar fi acelea de „stat național” și „unitate națională” s-a dovedit a fi foarte benefică, și, într-o oarecare măsură, aceasta a devenit o condiție pentru o nouă existență ca stat într-o Europă pașnică. De unde însă putem avea siguranța că același fenomen este valabil și pentru balcanici, polonezi sau români?

Zusammenfassung

DENKMAL UND ERINNERUNG. ÜBER DIE SEMIOTIK ÖFFENTLICHER ERINNERUNGSKULTUR AM BEISPIEL VON HISTORISCHEN DENKMÄLERN IN JASSY.

Ausgehend von Jan Assmanns Konzept des „kulturellen Gedächtnisses“ und Thomas Nipperdeys Analyse des „Nationaldenkmals“ werden in diesem Beitrag die öffentlichen Denkmäler der „Kulturhauptstadt“ Rumäniens, Jassy, einer kritischen Betrachtung unterzogen. Dabei wird festgestellt, dass in erster Linie nationale und nationalistische Diskurse für die Errichtung der Statuen in Denkmäler und ihre Pflege benannt werden können. Im Gegensatz zum westlichen Europa, das seine wichtigsten Nationaldenkmäler in der Mitte des 19. Jahrhunderts gesetzt hatte, lässt sich für Jassy (und auch für Rumänien insgesamt) die wichtigste Phase der Errichtung von „Nationaldenkmälern“ im Sinne Nipperdeys für eine spätere Periode festmachen, etwa vom letzten Drittel des 19. Jahrhunderts bis in die 20er und 30er Jahre des 20. Jahrhunderts. In der Zeit des Nationalkommunismus wurde unmittelbar an die nationalistischen Konzepte früherer Zeiten angeknüpft und auch heute sind Denkmalinitiativen (etwa die Statue des Mihai Viteazul, 2001) einfalllosem Traditionalismus verhaftet und spiegeln ungebrochenes Nationalbewusstsein wieder, das auch rituell gefestigt wird (mit Festen und Veranstaltungen an Feiertagen, in denen die Denkmäler einbezogen werden). Der Beitrag schließt mit der Feststellung, dass dieser Sachverhalt an sich nicht besorgniserregend ist und im östlichen Europa vielerorts Entsprechungen hat. Die durch die historische Erfahrung gebrochene Haltung der Deutschen zu nationalem Pathos und öffentlicher

Erinnerungskultur, die das Denkmal und nicht das Mahnmal zum Zentrum hat, ist sicherlich als europäischer Sonderfall anzusehen.

Abbildungsverzeichnis

- Abb. 1: Denkmal Alexandru Ioan Cuzas, Iași (1912) (Foto: A. Rubel).
Abb.2: Niederwalddenkmal bei Rüsselsheim (1871) (Foto: Wiki Commons).
Abb.3: Arminiusdenkmal (Hermannsdenkmal) bei Detmold (1875) (Foto: Wiki Commons).
Abb. 4: Bismarckdenkmal, Hamburg (1906) (Foto: Wiki Commons).
Abb. 5: Denkmal M. Eminescus, Iași (1929) (Foto: Wiki Commons).
Abb. 6: Denkmal M. Costins, Iași (1888) (Foto: Wiki Commons).
Abb. 7: Denkmal V. Alecsandris, Iași (1905) (Foto: A. Rubel).
Abb. 8: Unabhängigkeitsdenkmal, Iași (1980) (Foto A. Rubel).
Abb. 9: Reiterstandbild des Mihai Viteazul, Iași (2001) (Foto: A. Rubel).
Abb. 10: Denkmal für Stefan den Großen (im Copou-Viertel), Iași (1995) (Foto: A. Rubel).

Fig. 1: Monumentul lui A. I. Cuza, Iași (1912) (Foto: A. Rubel)

Fig. 2: Niederwalddenkmal lângă Rüsselsheim, Germania (1871) (Foto: WikiCommons)

Fig. 3: Monumentul lui Arminius (Hermann) lângă Detmold, Germania (1875) (Foto: Wiki Commons)

Fig. 4: Monumentul lui Bismarck din Hamburg (1906) (Foto: Wiki Commons)

Fig. 5: Monumentul lui M. Eminescu, Iași (1929)
(Foto: Wiki Commons)

Fig. 6: Monumentul lui M. Costin, Iași (1888) (Foto: Wiki Commons)

Fig. 7: Monumentul lui V. Alecsandri, Iași (1905) (Foto: A. Rubel)

Fig. 8: Monumentul Independenței, Iași (1980) (Foto A. Rubel).

Fig. 9: Monumentul lui Mihai Viteazul, Iași (2001) (Foto: A. Rubel)

Fig. 10: Monumentul lui Ștefan cel Mare din Copou, Iași (1995) (Foto: A. Rubel)

